

İsim Yalnızca Muhtevaya mı Delalet Eder: İslam Telif Geleneğinde İsim Oyunları (Telmîh)*

**Titles as More Than Content: Allusion (*Telmîh*)
in the Islamic Authorship Tradition**

SAMİ ARSLAN

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.

(sarslansarlan@gmail.com), ORCID: 0000-0002-0662-6632.

Başvuru/Submitted: 30.09.2024. Kabul/Accepted: 14.11.2024.

“ ” Arslan, Sami. “İsim Yalnızca Muhtevaya mı Delalet Eder: İslam Telif Geleneğinde İsim Oyunları (Telmîh).” *Zemin*, s. 8 (2024): 6-25.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14184758>.

* 7-9 Ekim 2021 tarihlerinde *II. Uluslararası Prof. Dr. Fuat Sezgin İslam Bilim Tarihi Sempozyumu: İslam Bilim Tarihine Metodolojik Yaklaşımlar* başlığıyla İstanbul’da yapılan sempozyumda “İsim Müsemma’ya mı Delalet Eder? İslam Telif Geleneğinde İsim Oyunları (Telmîh)” başlığıyla sunulan tebliğin genişletilmiş hâlidir. Makaleye eleştirileriyle katkıda bulunan hocam İhsan Fazlıoğlu’na ve sevgili arkadaşım Mustakim Arıcı’ya teşekkür ederim. Makalenin titiz hakemlerine de katkılarından dolayı ayrıca müteşekkirim.

Özet: İslam telif geleneğinde kitap isimleri, *seci'* (kafiyeli nesir) ve *telmîh* (dolaylı anlatım) bağlamında çok renkli tasvirler sunar. Müellifler, kitap isimlerinde *seci'* kullanarak okurun zihninde hoş bir etki bırakırken, *telmîh* aracılığıyla da kimi okuyucuları ile eser arasında örtülü bir iletişim kurmaktadır. Makale, İslam telif kültüründe üretilmiş eserlerden bazı örnekler inceleyerek İslami kitap isimlendirme gelenekleri hakkında yeni bakış açıları sunmayı amaçlamaktadır. Bunu yaparken özellikle kitap isimlerindeki *telmîh*e odaklanmış ve müelliflerin eserlerine isim verirken çok farklı motivasyonlarla hareket ettiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırmanın bulguları, İslam telif geleneği çalışmaları için yeni yaklaşımlara dikkat çekmekte ve kitap isimlerinin, eserlerin tarihsel ve kültürel bağlamını anlamada anahtar rol oynadığına işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kitap kültürü, kitap isimleri, müellif-okur iletişimi, kitap isimlerinde *telmîh*, *telmîh*.

Abstract: In the Islamic authorship tradition, book titles offer vibrant depictions through *seci'* (rhymed prose) and *telmîh* (allusion). By using *seci'* in book titles, authors create a pleasant effect on the reader's mind, while through allusion, they establish a subtle connection between their work and knowledgeable readers. In this context, the article aims to present new perspectives on the Islamic book-naming traditions by examining works produced within the Islamic authorship culture. It particularly focuses on allusions in book titles and attempts to reveal the diverse motivations behind the authors' choices when naming their works. The findings of this research highlight new approaches for studies on the Islamic authorship tradition and emphasize that book titles play a key role in understanding the historical and cultural context of the works.

Keywords: Book culture, book titles, author-reader dialogue, allusion in book titles, allusion, *telmîh*.

On beşinci yüzyılın meşhur Osmanlı bilginlerinden Mollâ Hüsrev (ö. 885/1480) fıkıh usulünde kaleme aldığı muhtasar metne *Mirkâtu'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl* ismini vermiş daha sonra bu eser üzerine yazdığı şerhe ise *Mir'âtu'l-Usûl fi Şerhi Mirkâti'l-Vusûl* ismini takdir etmiştir. Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657) ise *Keşfu'z-Zunûn*'da mezkûr eserlerin isimlerine dair dîvân şairi ve tezkire müellifi Riyâzî'nin (ö. 1054/1644) bir eleştirisini aktarmaktadır. Buna göre Riyâzî, muhtevaya işaret etmesinden hareketle metnin isminin *Mir'âtu'l-Usûl*, şerhin isminin ise *Mirkâtu'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl* olmasının daha doğru olacağını kaydetmektedir.¹ Riyâzî'nin eser isminin muhtevaya işaret etmesi beklentisinde olduğu açıktır. Peki Riyâzî bu beklentisinde ne kadar haklıdır? Başka bir ifadeyle telif geleneğinde eser adları sadece ve her durumda muhtevaya işaret edecek şekilde mi belirlenmiştir?

Müslüman toplumlarında üretilen kitaplar ve bu kitapların müellifleri lafız-anlam ilişkilerinin özneye olabildiğince geniş imkânlar sunduğu bir dünyanın parçasıdır. Birçok müellifin eserleri için uygun gördükleri isimleri gelişigüzel tercih etmedikleri bilakis “lafız” ve “anlam” olmak üzere iki noktaya dikkat ettikleri görülür. Bu iki şeyden lafza dair olanı seci' iken anlama taalluk eden taraf telmîhtir.² Bilindiği üzere İslam edebi kültüründe telmîh herhangi bir hadise, durum, metin vs.ye yapılan göndermelere verilen bir isimdir. Kitap isimlerinde telmîh bahsinde müellifler sadece muhtevayı dikkate alarak tesmiyede bulunmamakta, bilakis kitap isimleri üzerinden eserin yazıldığı mekân, zaman, sebep ve hâmî gibi birçok duruma gönderme yapmaktadır. Hatta kimi müellifler çıtayı yükselterek kitap isimleri üzerinden bazen bir ironi yapmakta bazen de birbirlerine ya da genel olarak ilim kamuoyuna meydan okumaktadır.

Bu çalışmada, İslam telif geleneğinde kitap isimlerinde yapılan göndermeler (telmîh) çeşitli örnekler üzerinden ele alınmıştır. Eser isimlerinde telmîh muhtevaya, müellifin ismine, müellifin yaşına, sebep-i telif/hâmî/ithaf edilene, belli bir hadiseye, eserin yazıldığı tarihe, eserin yazıldığı yere, kitabın iç taksimine gönderme olmak üzere sekiz alt başlıkta incelenecektir. Makalenin kitap isimlerinde telmîhin tarihçesini verme iddiasında olmadığını ve sekiz başlık altındaki

¹ Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kutubi ve'l-Funûn*, haz. Ekmeleddin İhsanoğlu ve öte. (London: al-Furqan Islamic Heritage Foundation, 2021), 6:405.

² Kitap isimlerinde seci' için bkz. Sami Arslan, “İslam Kitap Kültüründe ‘Şerhi Meşrûha Bağlamak’: Kitap İsimlerinde Seci,” *FSM İlmî Araştırmalar*, s. 14 (2019): 123-150.

bu tasnife makale yazarının tespit edebildiği örneklerden hareketle ulaşıldığını özellikle belirtmek gerekir. İleriki çalışmalarda mezkûr kısımların artması pek muhtemeldir. Makalede bahsedilen türlere dair İslam telif geleneğinde farklı yüzyıllardan, coğrafyalardan ve disiplinlerden üretilen metinlerin isimlerinden örnekler verilecektir.

Muhtevaya Telmîh

Bekleneceği üzere eser isimlerinin işaret ettiği düşünülen ilk şey eserin muhtevasıdır ve zaten birçok eserin ismi doğrudan bu duruma işaret eder. Söz gelimi Ebû Bekir el-Hassâf'ın (ö. 261/875) *Edebu'l-Kâdî* isimli eserinin İslam muhakeme usulüne dair olduğu doğrudan isminden anlaşılmaktadır. Keza Hâzîmî'nin (ö. 584/1188) *Mâ İttefaka Lafzuhû ve İfteraka Müsemmahu mine'l-Emkineti* (Yerleşim Yerlerinin İsimlerinde Eşsesli Kelimeler) isimli eserinin de müşterek/eş sesli kelimelere dair yazılmış olduğu yine doğrudan eserin isminden anlaşılmaktadır.

Eser isimlerinde muhtevaya telmîh hacim bakımından daha küçük olan eserlerde/risalelerde daha çok görülür.³ Taşköprülüzâde'nin (ö. 968/1561) *Risâle fi'l-Kazâ ve'l-Kader* isimli eseri başka karinelere ihtiyaç duymadan eserin kaza ve kader hakkında olduğunu okuyucuya bildirirken Ebussuûd Efendi'nin (ö. 982/1574) *Risâle fi Vakfi'l-Menkûl ve'n-Nukûd* isimli eseri menkul malların vakfi ile para vakfını ele alan bir çalışmadır. Örnekleri çoğaltmak mümkündür fakat eser isimlerinin sadece eserin muhtevasına işaret etmediğini söylemeliyiz. Yukarıda da belirtildiği gibi eser isimlerinin muhteva dışında farklı gösterileni de bulunmaktadır.

Müellife Telmîh

Eser isimlerinin bir kısmı doğrudan müellif tarafından takdir edilirken bazılarının da müellif dışı aktörler tarafından o esere uygun görüldüğü bilinmektedir. Örnek olarak Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) tefsir ilminde kaleme aldığı ve asırlarca medreselerde okutulan eserinin adı *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl* olmasına rağmen eser müellifine nispetle *Tefsîru'l-Beyzâvî* olarak bilinmektedir. Celâleddîn ed-Devvânî'nin (ö. 908/1502) ahlak felsefesine dair kaleme aldığı ve *Ahlâk-i Celâlî* ismiyle bilinen eserinin adı da müellif tarafından takdir edilmemiştir. Nitekim

3 Risâle isimlerinin bir kısmının/belki çoğunun müellif dışı aktörler tarafından takdir edildiğini de kaydetmek gerekir.

Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın oğlu Sultan Halîl için (ö. 882/1477) kaleme aldığı esere müellif *Levâmi' u'l-İsrâk fî Mekârimi'l-Ahlâk* ismini vermesine rağmen eser daha sonra müellifine isnatla *Ahlâk-ı Celâlî* ismiyle şöhret bulmuştur. İki örnekte de görüldüğü üzere eserin daha çok bilinen isimleri müelliflerine işaret etmesine rağmen bu isimler müellifleri tarafından takdir edilmemiştir.

Celâleddîn el-Mahallî'nin (ö. 864/1459) başlayıp da bitiremediği tefsir çalışması, öğrencisi Celâleddîn es-Suyûtî (ö. 911/1505) tarafından tamamlanır ve eser bu yüzden *Tefsiru'l-Celâleyn* olarak bilinir.⁴ Burada da eserin ismi (*İki Celal'in Tefsiri*) müelliflerine işaret etmektedir.⁵ Fakat mezkûr isim, her iki müellif tarafından da takdir edilmemiştir. Osmanlı'da oldukça yaygın *Ahterî* isimli Arapça-Türkçe sözlük Muslihiddîn Mustafâ b. Şemseddîn Karahisârî (ö. 968/1561-62) tarafından 952 (1545) yılında tamamlanmıştır. Esere yıldız anlamına gelen bu isim de müellifi tarafından verilmemiştir, nitekim eserin mukaddimesinde tesmiye kısmı yer almaz. Kâtib Çelebi eserin ismi olarak bilinen *Ahterî*'nin aslında müellifin lakabı olduğunu ve zamanla eserin tanıyanının düşerek (*Kitâbu'l-Ahterî/Lugat-i Ahterî* vs.) sadece *Ahterî* olarak bilindiğini kaydeder.⁶ Görüldüğü gibi eser, lakabı üzerinden müellifine işaret etmektedir. *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim* gibi eserlerde de müellifin/derleyeninin ismine işaret söz konusudur ve bu isimler de yukarıda bahsedildiği gibi müelliflerin kendisinin dışındaki aktörler tarafından takdir edilmiştir.

Fakat bu son iki örneği diğerlerinden ayıran bir durum vardır, o da bu eserlerin müellifleri tarafından isimlendirilmiş olmasıdır. Tamamlandıktan sonra

4 *Celâleyn* üzerine yazdığı haşiyeye *Cemâleyn* ismini veren Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) ismin metnin ismine gönderme yaptığının iyice anlaşılması için pek yaygın olmayan bir şey yapar ve mukaddimede eser isminin tesmiye olduğunu (*Cemâleyn*, *Cemâlîn* değil) özellikle vurgular. “Ve semmeytuhâ el-Cemâleyn li'l-Celâleyn ve'l-müsemnâ bi-lafzi'l-müsennâ nazaran beyne'l-mebnâ ve'l-ma'nâ...” Ali el-Kârî, *el-Cemâleyn ale'l-Celâleyn*, Süleymaniye Kütüphanesi (bundan sonra SK)-Süleymaniye 180, yk. 1b.

5 Şu noktaya dikkat çekmek gerekir ki yukarıda risale isimlerinde olduğu gibi bu tür isimler de müelliften ziyade müellif dışındaki kimseler tarafından takdir edilir.

6 Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zumûn*, 249. Nitekim eserin Manisa İl Halk Kütüphanesi koleksiyonundaki nüshasının serlevhasında eserin ismi *Lugat-ı Ahterî* olarak kaydedilmişken (Manisa Kütüphanesi-Manisa İl Halk Kütüphanesi 9944, yk. 1b), bir başka nüshanın vikâye yaprağında ise *Kitâbu Ahterî* olarak kayıtlıdır (Milli Kütüphane-Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 2924, yk. 1a).

müellifi tarafından isimlendirilmemiş ancak müellifine nispetle anılan eser isimleri de mevcuttur.⁷ Örneğin Ahmed b. Muhammed b. Hıdır'ın, Mollâ Fenârî'nin (ö. 834/1431) *İsâgûcî* ismiyle bilinen eseri üzerine kaleme aldığı haşiye, müellifinin ismine nispetle Kul Ahmed isimleriyle bilinir. Eser ismi müellifine işaret etmekte olup eserin müellifi tarafından takdir edilmiş bir ismi yoktur.

Öte yandan eser isimlerine doğrudan kendi ismini veren müellifler de vardır. İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın (1871-1957) eser isimlerine bu açıdan yakından bakmakta fayda var. İbnülemin, birçok eserinde "kemâl" kelimesini kullanmaktadır. *Ravzatü'l-Kemâl*, *Nûru'l-Kemâl*, *Kemâlî's-Safvet* onun "kemâl" kelimesini kullandığı eserlerinden bazılarıdır. Kuşkusuz ki kelimenin işaret ettiği şey müellifin adındaki "Kemal" kelimesidir ve eser adı doğrudan eserin müellifine gönderme yapmaktadır. Keza Osmanlı sadrazamlarından Râgıb Paşa'nın (ö. 1176/1763) *Sefinetu'r-Râgıb*'ını da burada zikretmek gerekir. Eserin mukaddimesinde "ve semmeytuhâ Sefinete'r-Râgıb" diye açıkça tesmiyede bulunur ki burada "sefine" eserin biçimine işaret ederken "Râgıb"ın eser isminde kullanılmasının amacı müellife işaretidir.⁸

Müellifin Yaşına Telmîh

Müelliflerin kendi eserlerinin isimlerine dair bütüncül bir projeleri olup olmadığı da kitap isimleri bağlamında cevaplandırılması gereken sorulardandır. Buna dair bu makalede örnek vereceğimiz eser isimlerine sahip değiliz, fakat şu var ki bazı müelliflerin üçleme yaptıkları, yazdıkları veya yazacakları eserlerin isimlerine dair bir projeleri olduğu görülür.

Bunun için Mollâ Câmî'nin (ö. 898/1492) üç dîvânını örnek gösterebiliriz: *Fâtihatü's-Şebâb*, *Vâsıtâ'l-'İkd* ve *Hâtîmetü'l-Hayât*. Bunlardan 1479 yılında tertip edilen *Fâtihatü's-Şebâb* onun gençlik yıllarına ait şiirlerini ihtiva eder, nitekim Mollâ Câmî de bunu belirtmek için bu esere *Gençliğimin Baharı* (*Fâtihatü's-Şebâb*) ismini verir. Câmî'nin ikinci dîvânı ise orta yaşlarında yazdığı şiirlerinden ibaret olup eserin ismi de zaten bunu imler: *Vâsıtatu'l-'İkd*. Mollâ Câmî'nin yaşlılık dönemi şiirlerini ihtiva eden eserine de benzeri bir isim vermesi beklenir ve

7 Bu durum özellikle risale isimlerinde daha çok görülür. Yazma eser kütüphane kataloglarında yüzlerce risaleye katalog hazırlayan tarafından köşeli parantez içinde isim verilmesinin sebebi de tam olarak budur.

8 Koca Râgıb Paşa, *Sefinetü'r-Râgıb ve Definetü'l-Metâlib*, SK-Ragıp Paşa 1489, yk. 1b.

Mollâ Câmî de öyle yaparak esere “Hayatımın Sonu” anlamında bir isim verir: *Hâtimetu’l-Hayât*.⁹

Eser isimlerini hayatının aşamalarına telmîhen vermek esasında ilk defa Mollâ Câmî’de görülmez. Kendisine bu üçlemeyi tavsiye eden¹⁰ Alî Şîr Nevâî de (ö. 906/1501) kendi dîvânlarından üç tanesi için daha önce zaten benzeri bir tasarrufta bulunmuştur. Mezkûr üç dîvân *Nevâdiru’s-Şebâb*, *Bedâi’u’l-Vasat* ve *Fevâ’idu’l-Kiber*’dir. İlk eser genç anlamındaki “şebâb” kelimesinden de anlaşılacağı üzere onun gençlik yıllarında ya da kendi ifadesiyle “yigitlikde zâhir bolgan nâdir terkîbler”i içerir (Yirmi-otuz beş yaşları arasında yazdığı şiirler). Alî Şîr Nevâî, *Bedâi’u’l-Vasat*’ta ise “vasat” kelimesinden de anlaşılacağı üzere orta yaş/otuz beş-kırk beş yaş şiirlerine yer vermiştir. *Fevâ’idu’l-Kiber* ise “kiber” kelimesinin gösterdiği gibi ömrünün son demlerinde yani kırk beş-altmış yaş döneminde kaleme aldığı şiirlerdir.¹¹

Takriben bir asır öncesinin şairlerinden Hindistanlı Emîr Hüsrev-i Dihlevî (ö. 725/1325) de benzeri bir yola başvurur. Emîr Hüsrev’in beş dîvânından birincisinin ismi *Tuhfetu’s-Sıgâr*’dır. “Ufak, küçük, minik” anlamına gelen “sıgâr”ın mimlediği şey Emîr Hüsrev’in yaşıdır. Nitekim bu dîvândaki şiirler onun on altı-on dokuz yaşları arasında yazdıklarından ibarettir. Şairin diğer dîvânlarının isimleri de kronolojik olarak kendi hayatının farklı dönemlerine karşılık gelir. *Vasatu’l-Hayât*’ta yirmi-otuz üç yaşları arasında yazdığı şiirler, *Gurretu’l-Kemâl*’de otuz dört yaşından sonra yazdığı şiirler, *Bakiyye-i Nakiyye*’de kırk üç-altmış altı yaşları arasında yazdığı şiirler, *Nihâyetu’l-Kemâl*’de de hayatının son demlerinde yazdığı şiirler yer almaktadır.¹² Görüldüğü gibi Emîr-i Hüsrev’in “*Sıgâr*”ı Mollâ Câmî’de “*Fâtîha*”ya, “*Vasat*”ı “*Vâsita*”ya dönmüştür. Yaşlılık dönemine tekabül eden kelimeler ise kronolojik olarak “nihâyet”, “kiber” ve “hâtîme”dir. Her üç şairin eserlerinin isimleri kendi hayatlarının aşamalarına tekabül eder ve bu da mezkûr şairlerin eser isimlerine dair bütüncül bir bakışı olduğuna işaret eder.

9 Ömer Okumuş, “Câmî, Abdurrahman,” *TDVİA* (İstanbul: TDV, 1993) 7:97.

10 Okumuş, “Câmî, Abdurrahman,” 7:97.

11 Günay Kut, “Alî Şîr Nevâî,” *TDVİA* (İstanbul: TDV, 1976), 2:450-451. Her ne kadar Günay Kut, Nevâî’nin dîvânlarını yukarıdaki gibi sıralamış olsa da, bunların yazılış tarihlerine kimi itirazlar yapılmıştır.

12 Rıza Kurtuluş, “Emîr Hüsrev-i Dihlevî,” *TDVİA* (İstanbul: TDV, 1993), 11:136.

Sebeb-i Telif, Hâmî veya İthaf Edilen Kişiyte Telmîh

Sebeb-i telif, himaye ve ithaf aynı kümede toplanabilmekle birlikte ayrıldıkları noktalar da vardır. Söz gelimi bir sebebe istinaden yazılan bir kitap bir başkasına ithaf edilebilir; aynı eserin hâmişinin ise üçüncü bir taraf olması mümkündür. Dolayısıyla bir eserde üç farklı faktör yer alabilmektedir. Bununla beraber üçünün bir arada bulunduğu ya da ikisinin bir arada olduğu farklı kombinasyonlar da olabilir. Yukarıda bahsi geçen Mollâ Câmî, İbnu'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) *el-Kâfiye* isimli eserine yazdığı şerhe *el-Fevâidu'z-Ziyâ'iyye* ismini verir. "Parlak Faydalı Bilgiler" anlamındaki bu isim esasında eseri kendisi için kaleme aldığı oğluna işaret eder. Nitekim oğlunun adı Ziyâeddîn Yûsuf'tur ve eserin ismindeki "Ziyâ" kelimesi de tam olarak eserin telif sebebi olan oğluna gönderme yapmaktadır. Bu durumu mukaddimede Mollâ Câmî şöyle açıklar: "Eseri *el-Fevâ'idu'z-Ziyâ'iyye* olarak isimlendirdim, zira eseri aziz oğlum Ziyâuddîn için telif ettim..."¹³

Kitap isminde çocuğuna gönderme yapan bir başka şair ise meşhur Nâbî'dir (ö. 1124/1712). Nasihatnâme türünde kaleme aldığı ve daha çok *Hayriyye* şeklinde bilinen *Hayrînâme* isimli eserini, mukaddimede belirttiği üzere, oğlu Ebu'l-Hayr Mehmed Çelebi'ye ithafen yazmıştır. Görüldüğü gibi gerek *Hayriyye* gerekse *Hayrînâme* isimleri şairin oğluna işaret etmektedir.¹⁴

Öte yandan kimi eserlerin mukaddimesinde de eserin bir hâmişinin rica/ isteğiyle kaleme alındığı belirtilir. Himaye gören bu müelliflerden bir kısmı mukaddimede mezkûr durumu dile getirmesinin yanında/ötesinde eser isimlerinin ya bütününde ya da bir kısmında hâmiye gönderme yaptıkları da görülür. Bu tür isimlerde genellikle nispet kalıpları kullanılmaktadır. Söz gelimi Ahmed b. Sa'd b. Mehdî (ö. 625/1227'de hayatta), Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'a (ö. 634/1237) sunduğu siyasetnâme türündeki eserinin ismini *el-Letâifu'l-Alâiyye fi'l-Fedâ'ili's-Seniyye* olarak takdir eder. Müellifin "alâiyye" kelimesi ile gönderme yaptığı kişi eserin mukaddimesindeki ifadelerden kendisiyle görüşüp istişare ettiği anlaşılan Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'dır.¹⁵ Necmuddîn el-Kâtibî (ö. 675/1277)

13 Mollâ Câmî, *el-Fevâidu'z-Ziyâ'iyye*, Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü-Bölge Yazma Eserler BY0000000937, yk. 1b. Aynı eser müellifine nispetle Mollâ Câmî olarak da bilinmektedir, bu durumda eser adı müellifine telmîh kategorisinde değerlendirilebilir (örn. SK-Erzincan, 109, yk. IIa).

14 Ali Fuat Bilkan, "Hayriyye," *TDVİA* (İstanbul: TDV, 1998), 17:65.

15 İhsan Fazlıoğlu, "Sultan I. 'Alâeddîn Keykubâd'a Sunulan Siyâsetnâme: el-Letâifu'l-'Alâiyye fi'l-Fedâ'ili's-Seniyye," *Dîvân: İlmî Araştırmalar*, s. 3 (1997): 225-6.

ise mantık ilmine dair kaleme aldığı meşhur risalesine *er-Risâletu's-Şemsiyye fi'l-Kavâ'idî'l-Mantîkiyye* ismini vermiştir. Eser isminde “Güneş’e dair/Güneş’e adanmış” anlamındaki “şems” kelimesinin tercih edilmesinin eserin telif sebebiyle yakından ilgisi vardır. Müellif mukaddimede belirttiğine göre eseri satırlarca övdüğü İlhanlı vezirlerinden Şemseddîn Muhammed b. Bahâuddîn Muhammed el-Cüveynî'nin (ö. 683/1284) “işareti” üzerine kaleme almış¹⁶ ve bu talebe karşılık verdiğini göstermek üzere “Şemseddîn'e adanmış” anlamındaki “eş-Şemsiyye” kelimesini eser isminde kullanmıştır. Bu durumda *er-Risâletu's-Şemsiyye fi'l-Kavâ'idî'l-Mantîkiyye* adı bir yandan sebep-i telif görevini görürken diğer taraftan hâmiye telmîh kısmında değerlendirilebilir. Bir yüzyıl sonrasında (on dördüncü yüzyılın ilk çeyreğinde) bir “şemsiyye” daha kitap isminde ithaf aracı olarak boy gösterir. İlhanlı dönemi âlimlerinden Nizâmuddîn en-Nîsâbü'rî (ö. 730/1329), matematik sahasında kaleme aldığı ve ders kitabı olarak okutulacak olan *eş-Şemsiyye fi'l-Hisâb* isimli eserini vezir Reşîduddîn Fazlullâh'ın (ö. 718/1318) oğlu Şemseddîn Abdüllatîf adına kaleme almıştır.¹⁷ Burada oğul hâmi olmaktan ziyade kitabın kendisine ithaf edildiği kişi konumundadır ve eser ismindeki “eş-Şemsiyye” de Şemseddîn ismine gönderme yapmaktadır.

İmâmu'l-Haremeyn el-Cüveynî (ö. 478/1085) de eser ismini hâmiye telmîh maksadıyla kullanan müelliflerdendir. Cüveynî'nin İslam'da siyaset/hilafet kurumunu konu edindiği eserinin adı *Gıyâsu'l-Umem fi İltiyâsi'z-Zulem*'dir. Müellifin burada “Gıyâs” kelimesi ile kastettiği Nizâmülmülk'tür (ö. 485/1092), nitekim Nizâmülmülk'ün lakaplarından birisi de Gıyâsüddevlî'dir. Aynı eser *el-Gıyâsî* adıyla da bilinmektedir ki, bu durumda da eserin adı yine hâmiye telmîh kategorisinde yer alır. Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Kutbuddîn-i Şîrâzî'nin (ö. 710/1311) *İhtiyârât-ı Muzafferi*'si (Çobanoğlu beyi Muzafferuddîn Yavlak Arslan'a ithaf), yine aynı müellifin *et-Tuhfetu's-Sa'diyye*'si (Gazan Han'ın veziri Sadeddîn Muhammed'e ithaf), Ali Kuşçu'nun *er-Risâletu'l-Muhammediyye*'si (Fatih Sultan Mehmed'e sunuluyor) eser adlarında hâmiye gönderme yapılan örneklerdendir.

16 Kâtibi, *Şemsiyye Risalesi*, haz. Ferruh Özpilavcı (İstanbul: Litera, 2017), 18.

17 Nizâmüddîn en-Nîsâbü'rî, *eş-Şemsiyye fi'l-Hisâb: Hesap Biliminde Kılavuz*, haz. Elif Bağa (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2020), 35.

Belirli Bir Hadiseye Telmih

Savaş amacıyla harekete geçen ordular tüm haşmetiyle bir bölgeden başka bir bölgeye intikal ederken ilmiye sınıftan kimilerinin de kendilerine iştirak ettiği bilinmektedir. Osmanlı askerî teşkilatında ordu şeyhliği gibi kurumlar askerin motivasyonunu artırmak için ihdas edilen mekanizmalardır. Fatih Sultan Mehmed (ö. 886/1481), Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan (ö. 882/1478) ile yapacağı harp için yola çıktığında orduda Osmanlı ilmiyesinden Ali Kuşçu da (ö. 879/1474) yer almaktaydı. Askerler arasında bir yandan harp meydanında korakor mücadele sürerken diğer yanda Ali Kuşçu elinde kâğıt kalem entelektüel bir gayretin içerisindeydi. Ali Kuşçu astronomi sahasında kaleme aldığı risalesinin ferağ kaydında kendisinin nüshanın hem kâtibi hem de müellifi olduğunu ve Tercan yakınlarındaki Otlukbeli mevkiinde "Sultanu'l-a'zam Ebu'l-Feth Sultan Mehmed Han'ın Uzun Hasan'a galebe çaldığı" günde bu eserin bittiğini kaydetmektedir.¹⁸ Bu ifadelerden yola çıkarak Ali Kuşçu'nun eserine mezkûr sebepten dolayı *er-Risâletu'l-Fethiyye* ismini verdiğini tahmin edebiliriz; nitekim kendisi mukaddimede bunu daha açık şekilde dile getirir. Ali Kuşçu eserin bitişinin gazilerin ve mücahitlerin sultanı olarak takdim ettiği Fatih Sultan Mehmed'in "ma'zam-ı memâlik-i rub'-i meskûn"u fethine denk geldiği için –burada başka beldelerin de fethi için dua eder– eseri *er-Risâletu'l-Fethiyye* olarak isimlendirdiğini açıklar. Böylece eserin sebab-i tesmiyesini de okuyucuyla paylaşmış olur.¹⁹ Şu hâlde bu tesmiyenin belli bir hadiseye gönderme yaptığını açıkça söyleyebiliriz.

Meşhur kıraat ve hadis âlimi İbnu'l-Cezerî'nin de (ö. 833/1429) benzeri bir tasarrufta bulunduğu görülür. 790 yılında, 22 Zilhicce pazar günü öğleden sonra (22 Aralık 1388) düşmanlar tarafından dört bir yandan kuşatılmış olan Dumaşk'ta telifini tamamladığı *el-Hısnu'l-Hasîn min Kelâmi Seyyidi'l-Mürselîn* isimli eserindeki "korunaklı kale" anlamındaki "el-Hısnu'l-Hasîn" ifadeleri doğrudan şehrin kuşatılmışlığına gönderme yapmaktadır. Dahası İbnu'l-Cezerî ferağ kaydında "hısn" kelimesini sözlük anlamında da kullanarak amacını pekiştirmiş olur.²⁰ Görüldüğü gibi gerek Ali Kuşçu ve gerek İbnu'l-Cezerî eserin ismi üzerinden yaşamakta oldukları hadiseye gönderme yapmaktadırlar.

¹⁸ Ali Kuşçu, *er-Risâletu'l-Fethiyye*, SK-Ayasofya, 2733/1, yk. 70a.

¹⁹ Ali Kuşçu, *er-Risâletu'l-Fethiyye*, yk. 2a-b.

²⁰ İbnu'l-Cezerî, *el-Hısnu'l-Hasîn min Kelâmi Seyyidi'l-Mürselîn*, SK-Yazma Bağışlar 8122, yk. 77a-b.

Bir hadiseye gönderme yapan kitap isimlerine on dokuzuncu yüzyıldan da bir örnek verebiliriz. Küçük Saîd Paşa'nın (ö. 1838-1914) *Gazeteci Lisânı* ismiyle kaleme aldığı kitabın arkasında II. Abdülhamîd'le yaşadığı bir hadiseye gönderme yatar. Saîd Paşa sadrazamlıktan istifa dilekçesini takdim ettiği II. Abdülhamîd "gazeteci lisânıyla yazmış" diyerek Saîd Paşa'yı bir bakıma tahkir eder. Saîd Paşa da resmî kitabet, yazı dilinin değişimi, dilimizdeki noktalama işaretleri, "-ki" ekinin kullanımı gibi hususlarda metinler iktibas ederek meydana getirdiği eserine *Gazeteci Lisânı* ismini vererek mezkûr hadiseye gönderme yapar.²¹

Yazıldığı Tarihe Telmîh

Bir eserin telif tarihine dair bilgi çoklukla eserin mukaddimesinde ya da ferağ kaydında yer alır. Bunların dışında bazı eser isimlerinin de telif tarihine işaret ettiği görülür. Söz gelimi Şeyhî Mehmed Efendi (ö. 1144/1731), Nev'îzâde Atâî'nin (ö. 968/1561) *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik*'ine bir zeyl kaleme alır ve esere *Vekâyi'u'l-Fuzalâ* ismini verir. İlk iki cildi Nevşehirli Damad İbrâhîm Paşa'ya (ö. 1143/1730), üçüncü cildi ise I. Mahmûd'a (ö. 1158/1764) takdim edilen *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*'nın ismi ebced değeriyle 1130'a (1718) denk gelir ve bu da eserin telif tarihini verir.²²

Kitap ismini telif tarihine telmîh için kullanan bir diğer müellif ise Müstakîmzâde'dir (ö. 1202/1788). Allah'ın isimlerine dair *Buhârî* ve başka hadis kaynaklarından yola çıkarak hazırladığı *Tarhu'l-Ma'nâ fi Şerhi'l-Esmâ* isimli eserin ebced değeri eserin telif tarihini vermektedir.²³ Bu durumu Müstakîmzâde şu şekilde açıklar: "Bu yâdigârın ismi olan *Tarhu'l-Ma'nâ fi Şerhi'l-Esmâ* târîhinde ibtidâ İmâm Buhârî rivâyetinde olan Esmâ-yı Hüsnâ'yı sûret-i mertebesi üzere..."²⁴ Görüldüğü üzere Müstakîmzâde, eserin adının telif tarihine karşılık geldiğini açıkça belirtmektedir. Nitekim kaleme aldığı tek varaklık bir risalede de benzeri bir tasarrufta bulunur. Hz. Peygamber'in hilyesinin anlatıldığı bu bir varaklık risalenin ismi olan *Âgâz-ı Hilye-i Latîfe* eserin telif tarihine (1197/1782) işaret ettiği belirtilmektedir. Keza bazı nasihatleri derlediği eserinin ismi olan

21 Zekeriya Kurşun, *Küçük Said Paşa: Sultan II. Abdülhamid'in Gölgesi* (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2024), 372.

22 Abdülkadir Özcan, "Şeyhî Mehmed Efendi," *TDVİA* (İstanbul: TDV, 2010), 39:82-83.

23 Ensar Karagöz, "İlmiye Teşkilatı Tarihine Kaynaklık Eden Bir Âlim: Eserleriyle Müstakîmzâde Süleyman Sadeddin" (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2022), 59.

24 Müstakîmzâde, Süleymân Sa'deddîn b. Mehmed Emîn b. Mehmed Müstakîm el-İstanbulî, *Tarhu'l-Ma'nâ fi Şerhi'l-Esmâ'l-Hüsnâ*, SK-Esad Efendi 1426/2, yk. 11b.

el-Vesâyâ fi'l-Uhûd ve Mevâsiki'l-Ma'hûd ismi de eserin telif tarihi olan 1194'e (1780) işaret etmektedir.²⁵

Müstakîmzâde'nin eser isimlerini telif tarihine telmîhe aracı kılmayı neredeyse bir tutkuya dönüştüğünü söylemek mümkündür. Salgın hastalıklara karşı alınacak önleme dair aynı yıl kaleme aldığı risalesinin adı *Cihâzu'l-Ma'cûn fi Halâsi't-Tâ'ûn* ismini taşımaktadır. Bekleneceği üzere ismin ebced değeri olan 1194 (1780) eserin telif tarihine denk gelmektedir. Nitekim eserin Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonu'ndaki nüshasının müstensihisi de durumun farkındadır ve serlevha makamına kırmızı mürekkeple eserin ismini yazdıktan sonra ismin baş tarafına eserin isminin aynı zamanda eserin telif tarihine işaret ettiğini belirtir.²⁶

Müstakîmzâde farklı eserlerinde benzeri tasarruflarda bulunmaya devam eder. *Akîdetu's-Sûfiyye* isimli eserinin bu ismi, eserin tebyiz tarihi olan 1201'e (1786-7) telmîh iken,²⁷ su kuyularına dair kaleme aldığı eserinin adının (*En-vâru'd-Diyâr bi-Himâyeti'l-Âbâr*) ebced değeri de eserin telif tarihi olan 1200'e (1785-6) karşılık gelir.²⁸ Keza hüsn-i hatta hususi bir konuya dair 1199'da (1784-5) telif ettiği risalesinin²⁹ adını da telif tarihine denk getirmek için *el-Mebsût fi Rusûmi'l-Hutût* olarak takdir etmiştir.

Eser isimleri üzerinden telif tarifine telmîh Bağdat'ın önde gelen ulema ve şuarasından Ahdî'de de (ö. 1002/1593-4) farklı bir şekilde görünür. On yıl kadar misafir kaldığı İstanbul'dan Bağdat'a dönmek için yola çıkan Ahdî o esnada Kütahya'da bulunan Kânûnî'nin (ö. 964/1566) şehzadesi Selîm'e (ö. 982/1574) meşhur tezkiresi *Gülşen-i Şu'arâ*'yı takdim eder. Ömer Faruk Akün, eserin adı olan *Gülşen-i Şu'arâ*'nın eserin telifine başladığı –bittiği değil– yıla (971/1564) telmîh olduğu kanaatindedir.³⁰

Eser ismini telif tarihine başlama yılına telmîh için kullanan bir diğer müellif ise yukarıda bahsedilen Müstakîmzâde'dir. Müstakîmzâde, *Zic-i Uluğ Bey'e Abbâs*

25 Karagöz, "İlmiye Teşkilatı Tarihine," 175-6.

26 Karagöz, "İlmiye Teşkilatı Tarihine," 178. Esere iki isim vermiştir ve ikisi de telif tarihine işaret etmektedir.

27 Karagöz, "İlmiye Teşkilatı Tarihine," 76.

28 Karagöz, "İlmiye Teşkilatı Tarihine," 186.

29 Karagöz, "İlmiye Teşkilatı Tarihine," 191.

30 Ömer Faruk Akün, "Ahdî," *TDVİA* (İstanbul: TDV, 1988), 1:511.

Vesîm Efendi'nin (ö. 1175/1761-2) yaptığı Türkçe tercüme için bir dibace kaleme alır ve eseri Sultan I. Mahmûd'a takdim eder. Eserin telifine 1158'de (1745-46) başlayan Müstakîmzâde, telife başladığı tarihi işaret etmesi için kendi yazdığı dibace yerine, üzerine dibace yazdığı metnin ismini kullanır. Buna göre Abbâs Vesîm Efendi'nin tercümesinin isminde yer alan "Nehcu'l-Bulûğ" kelimesinin ebced karşılığı Müstakîmzâde'nin dibaceye başladığı yıl olan 1158'e (1745-46) denk gelmektedir.³¹

Esasında Müstakîmzâde'nin eser ismi-telif tarihi arasındaki çok yönlü ilişkiye okurları da yabancı değildir. Eserlerinin bulunduğu birçok nüshanın farklı yerlerinde onun bu tasarrufuna dikkat çekilir. Örneğin Esad Efendi Koleksiyonu'ndaki nüshasında bir okur mezkûr duruma işaret etmek için mukaddimedede eserin isminin geçtiği yerin alt tarafına rakamla 1150 notunu düşmüştür.³² *el-Mebsût fi Rûsûmi'l-Hutût* isimli eserinin nüshasında da eser isminin geçtiği yerin altına telif tarihini göstermek için rakamla 1199 tarihi yazılmıştır.³³ Aynı eserin bir başka nüshasında daha yine aynı tasarruf dikkati çeker.³⁴ Mezkûr okurların kastettikleri tabii ki eser isminin işaret ettiği telif yılıdır. Bir başka eserin daha yine mukaddimesinin derkenarında benzeri bir uyarı notunu görürüz. *Cihâzu'l-Ma'cûn* risalesinin Hâlet Efendi nüshasının derkenarına eserin isminin ve telif tarihinin aynı olduğunu gösteren bir not düşülmüştür.³⁵

Bazen de ilgili uyarılar metin yerine zahriyede boy gösterir. Müstakîmzâde'nin *Akîdetü's-Sûfiyye* isimli eserinin zahriyesine belki bir okur/malik belki de kütüphane görevlileri tarafından düşülen notta eserin isminin telif tarihine işaret ettiği bilgisi yer alır.³⁶ Keza daha önce bahsi geçen *el-Mebsût fi Rûsûmi'l-Hutût* isimli eserinin zahriyesi³⁷ ile bir başka eserin daha zahriyesinde mezkûr türde not dikkati çeker.³⁸

Bazen de eser yerine eserin içerisinde yer aldığı mecmûanın zahriyesine not düşüldüğü görülür. Müstakîmzâde'nin *Envâru'd-Diyâr* isimli eserinin yer aldığı

31 Karagöz, "İlmiye Teşkilatı Tarihine," 396.

32 Müstakîmzâde, *Tarhu'l-Ma'nâ fi Şerhi'l-Esmâi'l-Hüsnâ*, 11b.

33 Müstakîmzâde, *el-Mebsût fi Rûsûmi'l-Hutût*, SK-Esad Efendi 3740/4, yk. 41b.

34 Müstakîmzâde, *el-Mebsût fi Rûsûmi'l-Hutût*, SK-Bağdatlı Vehbi 2171/5, yk. 40a.

35 Müstakîmzâde, *Cihâzü'l-Ma'cûn fi Hilâsi't-Tâ'ûn*, SK-Halet Efendi 405/10, yk. 116b.

36 Müstakîmzâde, *Akîdetü's-Sûfiyye*, SK-Esad Efendi 1684/6, yk. 43a.

37 Müstakîmzâde, *el-Mebsût fi Rûsûmi'l-Hutût*, SK-Pertev Paşa 625/24, yk. 183a.

38 Müstakîmzâde, *Envâriü'd-Diyâr bi-Himâyeti'l-Âbâr*, SK-Esad Efendi 01684-008.

mecmûanın zahriyesinde mecmûadaki eser isimleri yazıldıktan sonra mezkûr eser ismi ayrıca tekrar yazılarak yazıyla ve rakamla eserin isminin telif tarihine denk geldiğine vurgu yapılmıştır.³⁹

Telif Mekânına Telmîh

Eser isimlerinin telif tarihine işaret etmesinin yanında bazen de telif mekânını gösterdiği olur. Zamanı göstermeye nispeten daha açık olan bu türde eserin telif edildiği mekân eser isminde açıkça zikredilir. Bunun için İbnu'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) eserlerinden örnek verebiliriz. İbnu'l-Arabî *el-Futûhâtu'l-Mekkiyye fî Ma'rifeti'l-Esrâri'l-Mâlikiyye ve'l-Mulkiyye* isimli eserini Mekke'de tamamlar. Eserde Mekke'de kendisine ilham edilen manevi açılımları ele alır ve telif yerine gönderme yapmak için de Mekke'yi eserin başlığına çeker. İbnu'l-Arabî'nin "futûhât"ı bir başka müellifin eserinde "mektûbât" kelimesi ile yer değiştirir. Katalogda Mu'âz b. Seyyid Muhammed el-Özbekî el-Harezmi adına kayıtlı eserin ismi *el-Mektûbâtu'l-Mekkiyye*'dir. Müellif mukaddimedede esere böyle bir isim takdir etme gerekçesini (sebeb-i tesmiye) eserin telifine Mekke'de başlamasıyla açıklar. Görüldüğü gibi burada vurgulanan şey eserin telifinin tamamlandığı yer yerine telifin başladığı yerdir.⁴⁰ Bununla beraber ferağ kaydındaki ifadelerden eserin Mekke'de tamamlandığını da öğrenmiş oluruz.⁴¹

Mekke'de telif edilen bir başka eserde daha eser ismi üzerinden telif mekânına telmîh görülür. Süleymaniye Kütüphanesi Şehid Ali Paşa Koleksiyonu'ndaki bir mecmûada yer alan müellifi meçhul risalenin isminin *er-Risâletu'l-Mekkiyye* olduğunu eserin ferağ kaydından öğrenmekteyiz.⁴² Esere neden böyle bir isim verildiğini ise müellifin mukaddimedeki ifadelerinden anlayabiliyoruz. Buna göre müellif eseri Mekke'de telif etmiş ve Medine'de yeniden gözden geçirmiştir.⁴³ Böylece eser adında geçen "el-Mekkiyye" ifadesi eserin telif yerini okuyucuya göstermektedir. Keza Suyûtî'nin de hac yolculuğu sırasında ve Mekke'deki ikamet-i esnasında geçen olaylar ile ilmî meselelere dair hadiseleri ele aldığı eserinin

39 Müstakîmzâde, *Envâri'd-Diyâr bi-Himâyeti'l-Âbâr*, SK-Yazma Bağışlar 7464/1, yk.1a.

40 Mu'âz b. Muhammed el-Özbekî el-Harezmi, *el-Mektûbâtu'l-Mekkiyye*, SK-Reşid Efendi 472, yk. 2a.

41 el-Harezmi, *el-Mektûbâtu'l-Mekkiyye*, 67b-68a.

42 *er-Risâletu'l-Mekkiyye*, SK-Şehid Ali Paşa, 2765/2, 142b-143a.

43 *er-Risâletu'l-Mekkiyye*, 62a.

ismi *en-Nefhatu'l-Miskiyye ve't-Tuhfetu'l-Mekkiyye*'dir.⁴⁴ Görüldüğü üzere eser ismindeki Mekke kelimesi eserin telif edildiği yere işaret etmektedir. Suyûtî'nin bir diğer eseri olan *el-Mekkiyye* de yine Mekke'de telif ettiği bir başka eserdir.⁴⁵

Mekke'nin yanı sıra başka şehirlerin de telif mekânına işaret olarak kitap isimlerinde yer aldığı görülür. İbnu'l-Arabî'nin *el-Futûhâtu'l-Medeniyye*, *el-Fet-hu'l-Fâsî* ve *Tenezzulâtu'l-Mevsilî* isimli üç eseri bu hususa yetkin örneklerdendir. Bunlardan birincisi Medine'de kendisine gelen ilhamları konu edindiği eser iken, ikincisi Fas, üçüncüsü ise Musul'daki manevi açılımları konu edindiği eserleridir. Her üç eserin başlığındaki “Medine”, “Fas” ve “Musul” eserlerin telif mekânına işaret etmektedir.⁴⁶

Kitabın Taksimine/Tasnifine Telmîh

On yedinci yüzyıl Osmanlı âlimlerinden Ahmed-i Rûmî Akhisârî (ö.1041/1632) yüz dinî meseleyi konu edindiği eserinin mukaddimesinde sebep-i telif olarak eseri bazı din kardeşleri için (ihvânü'l-ahiret) kaleme aldığını belirttiikten sonra yüz meclisten oluşan esere *Mecâlisu'l-Ebrâr ve Mesâliku'l-Ahyâr ve Mehâ'iku'l-Bida' ve Makâmi'u'l-Eşrâr* ismini verdiğini kaydeder.⁴⁷ Esere neden mecâlis ismini verdiğini ima edercesine de hemen akabinde eserin yüz meclisten oluştuğunu belirtir. Böylece kitap ismi ile eserin bölümleri arasında doğrudan bir ilgi olduğu görülür. Benzeri bir durum bir başka eserde daha göze çarpar. Bir yüzyıl sonrasının Osmanlı müelliflerinden A'reczâde Ahmed Efendi (ö. 1120/1708) de mecâlis kelimesini eser adında kullanan müelliflerindedir. A'reczâde, *el-Mecâlisu'l-A'reciyye* ya da *el-Mecâlis mine'l-Mevâ'izi's-Şerîfe* gibi isimlerle bilinen eserinde kaynak olarak kullandığı eserlerin uzunca bir listesini verdikten sonra yılın aylarına tekabül etmesi için eseri on iki meclise taksim ettiğini belirtir.⁴⁸ Böylece eser ismindeki “mecâlis” kelimesi eserin taksimine işaret eder. Mecâlis'in

44 Halit Özkan, “Süyûtî,” *TDVİA* (İstanbul: TDV, 2010), 38:189.

45 Özkan, “Süyûtî,” 196.

46 M. Mustafa Çakmakçoğlu, “Klasiklerimiz/X: ‘el-Futûhâtu'l-Mekkiyye’ (Muhyiddin İbnü'l-Arabî-ö. 638/240),” *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, s. 11 (2003): 418.

47 Ahmed-i Rûmî Akhisârî, *Mecâlisu'l-Ebrâr ve Mesâliku'l-Ahyâr ve Mehâ'iku'l-Bida' ve Makâmi'u'l-Eşrâr*, Ankara-Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 794, yk. 1b-2a. Her ne kadar tek bir isim gibi görünse de bu dördünün eserin ayrı ayrı ismi olabileceği de ihtimal dâhilindedir.

48 A'reczâde, Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim el-Kastamonî el-Celvetî, *el-Mecâlisu'l-A'reciyye (el-Mecâlis mine'l-Mevâ'izi's-Şerîfe)*, Beyazıt Devlet Kütüphanesi-Beyazıt B1653, yk. 2a.

kitap adlarında kitabın taksimini göstermek için kullanıldığı başka çalışmalar da vardır. Mesela Alî Şîr Nevâî'nin Türk edebiyatında ilk şuarâ tezkiresi olduğu kabul edilen *Mecâlisu'n-Nefâ'is*'i sekiz meclisten oluşur.⁴⁹ Görüldüğü gibi burada da eser ismi kitabın bölüm adların ve bölümlenme biçimine işaret etmektedir.

Kitap adlarının kitabın bölümlendirilmesine telmîhi sadece meclislerle sınırlı değildir. Adududdîn el-Îcî (ö. 756/1355) İncûlular hanedanından Şiraz Emiri Cemâluddîn Ebû İshak'a (ö. 758/1357) ithaf ettiği meşhur kelim kitabını altı ana "mevkîf" a ayırır ve bunu telmîh için de eserin başlığını *Mevkîflar* anlamındaki *el-Mevâkıf* olarak takdir eder. Eserini mevkîflara bölen ve bunu da eser adına taşıyan bir başka müellif ise Nifferî'dir (ö. 354/965'ten sonra).⁵⁰ *el-Mevâkıf* isimli eseri yetmiş yedi mevkîf'a ayrılmıştır. Keza Abdulkâdir b. Muhyiddîn el-Cezâirî de (ö. 1808-883) eserini mevkîflere ayıran ve bunu başlığa taşıyan müelliflerdendir.⁵¹

Eser isimlerinde eserin bölümlendirilmesine işaret eden bir başka kelimenin ise "makâsîd" olduğu görülür. Örnek olarak Sadeddîn et-Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) kelamla ilgili kaleme aldığı meşhur eserinin adı *el-Makâsîd*'dir. Eserin bu şekilde isimlendirilmesinin bölümleriyle yakından ilgisi vardır. Nitekim eser, her biri maksad kelimesiyle ifade edilmiş altı bölümden meydana gelmektedir. Nûh b. Mustafâ'ya (ö. 1070/1660) isnat edilen *el-Makâsîdu'l-Hasene* isimli eser ise on maksada ayrılmaktadır. Müellif mukaddimede bir bakıma esere neden böyle bir isim verdiğini belirtmek için şöyle yazar: "...ve onu on maksad üzerine müretteb eyleyüp *el-Makâsîdu'l-Hasene* ismiyle müsemma kıldım."⁵² Eserini maksatlar üzerine inşa eden bir başka müellif ise İsmâîl-i Ankaravî-yi Rusûlhî'dir (ö. 1041/1631). O da İbnu'l-Fârız'ın (ö. 632/1235) *Tâ'iyye* kasidesine yazdığı şerhe *el-Makâsîdu'l-Âliyye fî Şerhi't-Tâ'iyye* ismini vererek okuyucuya eserin ismi üzerinden yapısına dair telmîhte bulunmaktadır.⁵³

Mecâlis, mevâkıf ve makâsîd dışında da eserin bölümlendirmesine işaret eden kitap isimleri görülür. Kemâlpaşazâde'nin (ö. 940/1534) *Ferîdetu't-Taharrî'si*

49 Kemal Eraslan, "Mecâlisu'n-Nefâis," *TDVİA* (Ankara: TDV, 2003), 28: 216.

50 Ekrem Demirli, "Nifferî," *TDVİA* (İstanbul: TDV, 2007), 33:81-82.

51 Abdulkâdir b. Muhyiddîn el-Cezâ'irî, *el-Mevâkıf*, SK-İzmirli İsmail Hakkı 3782, yk. 1b-176b.

52 Nûh b. Mustafâ el-Amâsî el-Konevî el-Hanefî, *el-Makâsîdu'l-Hasene*, SK-Halet Efendi 404/1, yk. 2a.

53 İsmâ'îl-i Ankaravî, *el-Makâsîdu'l-Âliyye fî Şerhi't-Tâ'iyye*, SK-Hamidiye 654, yk. 1b-271a.

“ferîde”lerden oluşurken⁵⁴ Sehî Bey’in (ö. 955/1548) ilk Osmanlı şuarâ tezkiresi olduğu kabul edilen *Heşt Bihişt*’i sekiz “bihişt”ten (cennet) oluşmaktadır. Semerkandî de (ö. 888/1483’ten sonra) Kemâlpaşazâde gibi –biraz farklı olmakla birlikte– ferîde kelimesi üzerinden eserin taksimine telmîhte bulunur ve ferîde kelimesini kitabın alt kısımlarına işaret için kullanır. Semerkandî, isti’âre üzerine kaleme aldığı risalesini üç ‘ikd üzerine temellendirirken bu ‘ikdları ise on beş ferîde’ye ayırır. *er-Risâletü’l-Ferîde*, *el-Ferîde*, *el-Ferâ’id* gibi isimlerle anılan eserdeki ferîde kelimesi bu alt bölümlere işaretir.⁵⁵

Son olarak bazı isimlerin birden fazla gönderme yapabildiğini de hatırlatmak yerinde olacaktır. İbn Bîbî (ö. 684/1285’ten sonra) Anadolu Selçukluları araştırmaları için önemli bir kaynak olan *el-Evâmirü’l-Alâ’iyye fi’l-Umûri’l-Alâ’iyye* isimli eserinin mukaddimesinde telif sebebinin hikâyesini paylaşır. Buna göre İlhanlı devlet adamı ve tarihçi Alâeddîn Atâ Melik Cüveynî (ö. 681/1283) kendisinden Anadolu Selçuklu tarihine dair bir eser kaleme almasını ister. Hizmetinde bulunduğu Alâeddîn Atâ Melik’in bu isteği doğrultusunda eseri kaleme alan İbn Bîbî hâmîsinin ismine gönderme yapmak için “Alâ’iyye” kelimesini eser isminin bir parçası olarak kullanır. Burada şu da var ki aynı kelimenin gönderme yaptığı bir başka kişi daha vardır ve bu da Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâeddîn Keykubâd’dır (ö. 634/1237). Böylece müellif “alâ’iyye” kelimesi ile bir yandan eserin müellifine gönderme yaparken diğer yandan eserin muhtevasına gönderme yapmaktadır.⁵⁶

Osmanlı son döneminden bir başka örnekte ise eser isminde müellif ve hâmiye gönderme yapılmaktadır. Şehâbeddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebi’r-Rebî’in (ö. 640/1204) amelî hikmet kitabı olan *Sulûku’l-Mâlik* isimli eserini tercüme eden Müşîr Nusret Paşa (ö. 1896) tercümenin *Nusretü’l-Hamîd alâ Siyâseti’l-Abîd* ismini verir. Eser ismindeki “Nusret”in gönderme yaptığı kişi anlaşılacağı üzere müellifin kendisiyken “Hamîd” ile dikkat çekilmek istenen de dönemde önemli görevler üstlendiği II. Abdülhamîd’dır.⁵⁷ Keza *Fetâvâ-i Bezzâziyye* ya da

54 Kemâlpaşazâde (İbn Kemâl), Şemseddîn Ahmed b. Süleymân b. Kemâl, *Ferîdetü’t-Taharrî*, Manisa Kütüphanesi-Manisa İl Halk Kütüphanesi 3617/1, yk. 1b-29b.

55 İsmail Durmuş, “Semerkandî, Ebü’l-Kâsım,” *TDVİA* (İstanbul: TDV, 2009), 36:472.

56 Abdülkerim Özaydın, “İbn Bîbî,” *TDVİA* (İstanbul: TDV, 1999), 19:379.

57 Nusretü’l-Hamîd, *Mikyâsu’l-Ahlâk*, *Sulûku’l-Mulûk Tercümeleri*, haz. Ali Adem Yörük (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2020), 29.

Fetâvâ-i Kerderî gibi isimlerle anılan eserin isminin hem muhtevaya hem de eserin müellifi Hâfızüddîn Muhammed b. Muhammed b. Şihâb el-Kerderî el-Hârizmî el-Bezzâzi'ye (ö. 877/1424) telmih olduğu açıktır.

Sonuç

İsim-insan ilişkisinde Müslüman toplumlarda "Allah'tan başkasına kulluk anlamı taşıyan isimler haram, anlamı hoş olmayan ve putperestliği çağrıştıran isimler mekruh, söyleniş ve anlam güzelliği taşıyan isimler ise müstehab isimler olarak tanımlanmıştır."⁵⁸ Acaba kitap isimlerinde de benzeri bir durumdan bahsetmek mümkün müdür, yoksa yazarlar istedikleri eserlerine istedikleri isimleri verebiliyor muydu? Diğer bir ifadeyle eser isimlendirme geleneğinde kullanılması tavsiye edilmeyen, sakıncalı görülen ya da asla kullanılmaması gereken kelimeler var mıydı? Ya da türlere mahsus bir tesmiye havuzundan bahsedilebilir mi? Örneğin reddiyeler, muhtasarlar, nazireler gibi türler için kullanılması tavsiye olunan/ beklenen muhayyel bir isim havuzu var mıdır? Diğer yandan kitaplarına isim verecek ulema acaba ilimler tasnifini dikkate alıyor muydu? Söz gelimi müellifler, alet ilimlerinden bir eserin isminde "merdiven", "basamak", "vasita-araç", "alet" gibi anahtar kelimeleri ya da âlî ilimlerden kitap kaleme alan müellifler bu kitaba isim takdir ederken "maksat", "hedef", "yüce", "yücelik" gibi anahtar kelimeleri kullanıyor muydu? Kitap isimlerine dair benzeri soruları çoğaltmak mümkündür. Bu çalışmada isimlerin işaret ettikleri anlamlar üzerine durulmuş, bazı müelliflerin eserin farklı yerlerinde tesmiye gerekçesini (sebeb-i tesmiye) yazdığı görülmüş ve müelliflerin belli başlı kategoride telmihle buldukları gösterilmiştir. İlerleyen çalışmaların zikredilen maddeleri artırması pek muhtemeldir. Müstakîmzâde ve İbnülemîn Mahmud Kemal örneklerinde olduğu gibi eser isimlerinde telmihî adeta bir tutku seviyesinde uygulayan müellifler olduğu görülmüştür. Müellifler bazen eser isminin bütünü bazen de eser ismindeki bazı kelimeler üzerinden okurla zımnî bir diyaloga girerek bazı göndermelerde bulunmaktadır. Müelliflerin uyguladığı bu telmihlerin farkına vararak göndermelerin ardına düşüğümüzde mezkûr telmihlerin kimi tarihsel okuma yapma imkânı vereceği de kuşkusuzdur.

58 Celalettin Çelik, "Kültürel Sembol Sistemi Olarak İsimler: İsim Sosyolojisine Giriş," *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6, s. 2 (2006): 46.

Kaynaklar

Birincil Kaynaklar

- Abdulkâdir b. Muhyiddîn el-Cezâ'irî. *el-Mevâkif*. Süleymaniye Kütüphanesi-İzmirli İsmail Hakkı 3782.
- Ahmed-i Rûmî Akhisârî. *Mecâlisu'l-Ebrâr ve Mesâliku'l-Ahyâr ve Mehâ'iku'l-Bida' ve Makâmi'u'l-Eşrâr*. Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi 06 Hk 794.
- Alî el-Kârî. *el-Cemâleyn ale'l-Celâleyn*. Süleymaniye Kütüphanesi-Süleymaniye 180.
- Alî Kuşçu. *er-Risâletü'l-Fethiyye*. Süleymaniye Kütüphanesi-Ayasofya 2733/1.
- A'reczâde, Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim el-Kastamonî el-Celvetî. *el-Mecâlisu'l-A'reciyye (el-Mecâlis mine'l-Mevâ'izi's-Şerîfe)*. Beyazıt Devlet Kütüphanesi-Beyazıt B1653.
- İbnu'l-Cezerî. *el-Hısnu'l-Hasîn min Kelâmi Seyyidi'l-Mürselîn*. Süleymaniye Kütüphanesi-Yazma Bağışlar, 8122.
- İsmâ'il-i Ankaravî. *el-Makâsıdu'l-Aliyye fi Şerhi't-Tâ'iyye*. Süleymaniye Kütüphanesi-Hamidiye 654.
- Kâtib Çelebi. *Keşfü'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kutubi ve'l-Funûn*. Manisa Kütüphanesi-Manisa İl Halk Kütüphanesi 9944.
- _____. *Keşfü'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kutubi ve'l-Funûn*. Milli Kütüphane-Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 2924.
- Kemâlpaşazâde (İbn Kemâl), Şemseddîn Ahmed b. Süleymân b. Kemâl. *Ferîdetu't-Taharrî*. Manisa Kütüphanesi-Manisa İl Halk Kütüphanesi 3617/1.
- Koca Râgıb Paşa. *Sefînetü'r-Râgıb ve Defînetü'l-Metâlib*. Süleymaniye Kütüphanesi-Ragıp Paşa 1489.
- Mollâ Câmî. *el-Fevâ'idu'z-Ziyâ'iyye*. Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü-Bölge Yazma Eserler BY0000000937.
- _____. *el-Fevâ'idu'z-Ziyâ'iyye*. Süleymaniye Kütüphanesi-Erzincan 109.
- Mu'âz b. Muhammed el-Özbekî el-Harezmi. *el-Mektûbâtu'l-Mekkiyye*. Süleymaniye Kütüphanesi-Reşid Efendi 472.
- Müstakîmzâde, Süleymân Sadeddîn b. Mehmed Emîn b. Mehmed Müstakîm el-İstanbulî. *Tarhu'l-Ma'nâ fi Şerhi'l-Esmâ'i'l-Hüsnâ*. Süleymaniye Kütüphanesi-Esad Efendi 1426/2
- _____. *el-Mebsût fi Rüsûmi'l-Hutût*. Süleymaniye Kütüphanesi-Esad Efendi 3740/4.
- _____. *el-Mebsût fi Rüsûmi'l-Hutût*. Süleymaniye Kütüphanesi-Bağdatlı Vehbi 2171/5.
- _____. *Cihâzü'l-Ma'cûn fi Hilâsi't-Tâ'ûn*. Süleymaniye Kütüphanesi-Halet Efendi 405/10.
- _____. *Akîdetü's-Sûfiyye*. Süleymaniye Kütüphanesi-Esad Efendi 1684/6.
- _____. *el-Mebsût fi Rüsûmi'l-Hutût*. Süleymaniye Kütüphanesi-Pertev Paşa 625/24.
- _____. *Envârü'd-Diyâr bi-Himâyeti'l-Âbâr*. Süleymaniye Kütüphanesi-Esad Efendi 01684-008.
- _____. *Envârü'd-Diyâr bi-Himâyeti'l-Âbâr*. Süleymaniye Kütüphanesi-Yazma Bağışlar 7464.

Nûh b. Mustafâ el-Amâsî el-Konevî. *el-Makâsîdu'l-Hasene*. Süleymaniye Kütüphanesi-Halet Efendi 404/1.
er-Risâletü'l-Mekkiyye. Süleymaniye Kütüphanesi-Şehid Ali Paşa 2765/2.

İkincil Kaynaklar

- Akün, Ömer Faruk. "Ahdî." *TDVİA*. c. 1. İstanbul: TDV, 1988.
- Arslan, Sami. "İslam Kitap Kültüründe 'Şerhi Meşrûha Bağlamak': Kitap İsimlerinde Seci." *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*. s. 14. (2019): 123-150.
- Bilkan, Ali Fuat. "Hayriyye." *TDVİA*. c. 17. İstanbul: TDV, 1998.
- Çakmakçoğlu, M. Mustafa. "Klasiklerimiz/X: 'el-Futûhâtü'l-Mekkiyye' (Muhyiddin İbnü'l-Arabî-ö. 638/240)." *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, s. 11 (2003): 418.
- Çelik, Celalettin. "Kültürel Sembol Sistemi Olarak İsimler: İsim Sosyolojisine Giriş." *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6, s. 2 (2006): 39-61.
- Demirli, Ekrem. "Nifferî." *TDVİA*. c. 33. İstanbul: TDV, 2007.
- Eraslan, Kemal. "Mecâlisü'n-Nefâis." *TDVİA*. c. 28. Ankara: TDV, 2003.
- Fazlıoğlu, İhsan. "Sultan I. 'Alâuddîn Keykubâd'a Sunulan Siyâsetnâme: el-Letâifu'l-'Alâiyye fi'l-Fedâilî's-Seniyye." *Dîvân: İlmî Araştırmalar*, s. 3 (1997): 225-239.
- Karagöz, Ensar. "İlmiye Teşkilatı Tarihine Kaynaklık Eden Bir Âlim: Eserleriyle Müstakimzâde Süleyman Sadeddin." Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, 2022.
- Kâtib Çelebi. *Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kutubi ve'l-Funûn*. Hazırlayan Ekmeleddin İhsanoğlu ve öte. c. 6. London: al-Furqan Islamic Heritage Foundation, 2021.
- Kâtibî. *Şemsiyye Risalesi*. Hazırlayan Ferruh Özpilavcı. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017.
- Kurşun, Zekeriya. *Küçük Said Paşa: Sultan II. Abdülhamid'in Gölgesi*. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2024.
- Kurtuluş, Rıza. "Emîr Hüsrev-i Dihlevî." *TDVİA*. c. 11. İstanbul: TDV, 1993.
- Kut, Günay. "Ali Şir Nevâî." *TDVİA*. c. 2. İstanbul: TDV, 1976.
- Nizameddin en-Nîsâbü'rî. *eş-Şemsiyye fi'l-Hisâb: Hesap Biliminde Kılavuz*. Hazırlayan Elif Bağa. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2020.
- Okumuş, Ömer. "Câmî, Abdurrahman." *TDVİA*. c. 7. İstanbul: TDV, 1993.
- Özcan, Abdülkadir. "Şeyhî Mehmed Efendi." *TDVİA*. c. 39. İstanbul: TDV, 2010.
- Özkan, Halit. "Süyûti." *TDVİA*. c. 38. İstanbul: TDV, 2010.
- Özaydın, Abdülkerim. "İbn Bîbî." *TDVİA*. c. 19. İstanbul: TDV, 1999.
- Nusretü'l-Hamîd, Mikyâsu'l-Ahlâk, Sulûku'l-Mulûk Tercümelere*. Hazırlayan Ali Adem Yörük. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2020.